

KERKVERNIEUWING DOOR KERKPLANTING

DE BETEKENIS VAN KERKPLANTING VOOR DE TOEKOMST VAN DE CHRISTELIJKE TRADITIE IN EUROPA

Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar op de J.H. Bavinck-leerstoel voor *Church Planting and Church Renewal in a Secular Context*, bij het *Center for Evangelical and Reformation Studies* aan de Vrije Universiteit Amsterdam, donderdag 12 mei 2011, om 15.45 uur

Stefan Paas

Mijnheer de rector, dames en heren,

Europa werd christelijk in meer dan een millennium en het werd seculier in minder dan een eeuw. Hoewel dit aanvankelijk leidde tot voorspellingen van een seculiere heilstijd, is langzamerhand het inzicht gegroeid dat een post-christelijk Europa bepaald geen post-religieus Europa is. De komst van miljoenen, vaak zeer religieuze immigranten heeft daar uiteraard aan bijgedragen. En ook bij hun gastvolken is de religie niet verdwenen. J.H. Bavinck, naar wie deze leerstoel is genoemd, zei het al: het is niet waarschijnlijk dat “de moderne mens geheel buiten de religieuze problematiek geraakt zou zijn”.¹ Het besef is langzamerhand doorgebroken dat post-christelijke Europeanen de religie niet verlaten. Zij omarmen een potpourri van religieuze of semi-religieuze ideeën, vaak angstig verbonden met zeer irrationele en nationalistische overtuigingen. Daarnaast is er een leger van post-christelijke zoekers, die zich niet langer thuis voelen in de klassieke instituties van het christendom, maar zich – met een ander beeld van Bavinck – nog wel koesteren in de langzaam afkoelende gloed van de ondergaande zon en nog min of meer leven in haar stervende licht.²

Dit alles laat bezorgdheid rijzen bij politici en intellectuelen. Is Europa een nieuw voorbeeld van een decadente, stervende beschaving die haar ziel heeft verloren, en die binnenkort onder de voet zal worden gelopen door barbaren van buitenaf en van binnenuit? Wat zal de toekomst zijn van onze beschaving, die over een lange historische periode is gevormd, onder sterke invloed van het christendom?³ In 1990 sprak de toenmalige voorzitter van de EU, Jacques Delors, uit dat Europa een *ziel* nodig heeft, wil het kunnen voortbestaan.

Zijn woorden werden herhaald door andere politieke leiders, zoals José Manuel Barroso (2006) en Angela Merkel (2007).

Nu is er, in de woorden van de Poolse filosoof Leszek Kolakowski, iets “alarmerend wanhopigs” in de woorden van intellectuelen “die zelf geen actieve religieuze betrokkenheid hebben, maar wel de onvervangbare educatieve en morele rol van religie in onze wereld benadrukken”.⁴ Allerlei gesprekken over het christendom en zijn betekenis voor de toekomst van Europa, of Nederland, blijven steriel als overtuigde christenen daaraan zelf niet meedoen. Naar de mens gesproken hangt het succes van deze discussie grotendeels af van de vraag of christelijke kerken hun traditie kunnen doorgeven aan toekomstige generaties. In theologische termen: onze huidige context vraagt om een visie voor christelijke *zending*. Overal in Europa ontdekken kerken dat Europa een ‘zendingsveld’ is geworden.⁵ Dat is niet alleen zo omdat er zo weinig christenen overblijven, maar ook omdat Europa staat voor uitdagingen van een morele en religieuze aard.

Christelijke zending is wel gedefinieerd als ‘de beweging van het christendom in de wereld’.⁶ Het is de manier waarop het christendom sociale, culturele en religieuze grenzen oversteekt en verbonden raakt met verschillende contexten. Bij zending gaat het om het vermogen van het christelijk geloof om nieuwe contexten in te gaan, nieuwe generaties te fascineren, verschillende groepen te verbinden, impact te hebben op samenlevingen. Logisch dat de huidige toestand van Europa zendingsvragen oproept.⁷

Die vragen komen voor een belangrijk deel voort uit de groeiende pluraliteit van onze laat-moderne samenleving, die steeds meer uiteendrijft in levensbeschouwingen, culturen, subculturen en generaties. De ‘einden der aarde’ liggen niet meer aan de horizon, maar nemen de vorm aan van breuklijnen in een en dezelfde samenleving. In de Europese volkskerkelijke traditie zit een sterke impuls van *beschikbaarheid*; daar zijn waar de mensen zijn. Gustav Warneck sprak in dit verband van een “allgemeine Heilsanbietung”.⁸ Wanneer de kerk steeds meer wordt teruggedrongen in bepaalde subculturen, zeg die van de oudere conservatieve burger, of de Afrikaanse immigrant, komt dit algemene aanbod onder druk te staan en raakt de kerk in een identiteitscrisis. Michael Herbst benoemt voor de Duitse situatie deze uitdaging als volgt: “Hoe kunnen we, in deze naderende na-volkskerkelijke tijd, aan zoveel mogelijk mensen zoveel mogelijk gelegenheid bieden het Woord van Christus te horen?”⁹

Dat dit ook een grotere variatie inhoudt in vormen van kerk-zijn, lijkt wel duidelijk. In Engeland sprak de aartsbisschop van Canterbury een aantal jaren geleden van een ‘mixed economy of church’.

Hiermee is tegelijk een eerste, missiologisch, argument voor nieuwe gemeentevorming gegeven. De zoektocht naar contextuele gemeenschapsvormen wordt steeds belangrijker voor kerken in Europa.

Het christendom heeft in Europa echter niet slechts het probleem van een afnemend bereik. Veel groter nog is het *geloofwaardigheidsprobleem*. In onze tijd is dit door niemand beter verwoord dan door Lesslie Newbigin, met zijn stelling dat de gemeente de ‘hermeneutiek’ is van het evangelie.¹⁰ Dit geldt in het bijzonder in een laat-moderne, Westerse samenleving, waarin mensen denken dat ze wel weten hoe het christendom smaakt, en het niet meer lusten. Sojourner Jim Wallis zegt: “Onze Bijbel ligt open voor iedereen om te onderzoeken, en dat geldt ook voor het leven van de kerk (...). De kloof tussen die twee heeft een enorme geloofwaardigheids crisis veroorzaakt (...). De kracht van evangelisatie vandaag wordt getest door deze vraag: Wat hebben wij uit te leggen aan de wereld over onze levensstijl?”¹¹ Wanneer jonge mensen in het Westen denken dat de kerk overbodig is, kan dat alleen veranderen, volgens John Douglas Hall, “wanneer de (...) afstand tussen kerk en wereld, geloof en leven, evangelie en context op de een of andere reële manier wordt overwonnen, of, om het positief te zeggen, alleen wanneer de kerk onbeschermd leeft te midden van de wereld, waar het geloof een dialoog is met het leven (en niet alleen een interne dialoog binnen de geloofsgemeenschap), waar het evangelie de context raakt en wordt geraakt door de context”.¹² Nieuwe contexten en generaties worden niet bereikt via pr-campagnes. Als we in onze veelkleurige samenleving nieuwe groepen willen bereiken met het evangelie, kan dat niet buiten een gemeenschap om. En vaak zullen dat nieuwe gemeenschappen zijn.

Kortom, de zendingsvraag in post-christelijk Europa concentreert zich op de twee polen van *contextualisatie* (het gaat erom bruggen te slaan naar verschillende groepen, in een plurale samenleving) en *geloofwaardigheid* (integratie tussen verkondiging en gemeenschappelijk leven). Initiatieven die zich toeleggen op een gecontextualiseerde en geloofwaardige vorm van gemeenschap rondom Jezus Christus voeden het inzicht in de missionaire identiteit van de kerk in het Europa van nu. Dit heeft niet alleen betekenis voor Europa.

Wat wij hier ontdekken zou een onmisbare bijdrage kunnen blijken aan de missie van de kerk op andere continenten, in een wereld die snel globaliseert. Europa zou wel eens een ‘laboratorium’ kunnen zijn “voor nieuwe vormen van geloof, nieuwe structuren van organisatie en interactie, die berekend zijn op een dominante seculiere omgeving” (Philip Jenkins).¹³ Daarmee zijn we middenin de thematiek van deze oratie beland: *kerkvernieuwing door kerkplanting*.

Voorstanders van kerkplanting wijzen erop dat kerkplanting al zo oud is als het christelijk geloof. Paulus deed niet anders. En in de zending van de Westerse kerk sinds de Middeleeuwen was sprake van de *plantatio ecclesiae*. Dit is allemaal waar. Toch is er geen ongebroken lijn tussen deze klassieke ‘planting van de kerk’ en hedendaagse ‘church planting’. De *plantatio ecclesiae*, zoals we die vinden bij Gisbertus Voetius en Gustav Warneck of aan katholieke zijde bij Joseph Schmidlin en Pierre Charles, vond plaats in een denkkader dat was gestempeld door het onderscheid tussen de christelijke en de niet-christelijke wereld. In die context hield zending in dat ‘de’ kerk (enkelvoud) geplant moest worden in die gebieden van de wereld waar zij nog niet was. Dit gebeurde in drie fasen: eerst werd het Evangelie verkondigd, vervolgens werden nieuwe gelovigen verzameld in gemeenschappen, en als die gemeenschappen oud en wijs genoeg waren, konden zij geïnstitueerd worden als kerken.

Al in de 19^e eeuw wordt dit paradigma doorbroken door de opkomst van nieuwe protestantse denominaties naast de oude volkskerken. Zij gebruikten de term ‘kerkplanting’ ook voor het stichten van nieuwe kerken naast de oude kerken in dat deel van de wereld dat toen nog als ‘christelijk’ gold. Hun motivaties bevonden zich op een spectrum dat zich uitstrekte van sectarisme tot onwilligheid van de grote volkskerken om vernieuwingsbewegingen in zich op te nemen.

In de 20^e eeuw verdwijnt ook de klassieke drie-stappenstructuur van kerkplanting. Iemand als de Anglicaanse zendeling Roland Allen wees op de lange periode die in de praktijk ontstond tussen de tweede en de derde fase, tussen vergadering en instituering.¹⁴ Veel te lang bleven de nieuwe gemeenschappen van christenen onmondig; zij bleven verkeren in een tussentoestand van ‘noodkerken’ of ‘*ecclesiolae*’. Een snelle verspreiding van het christendom moest plaatsvinden door lokale gemeenschappen en dat zou alleen gebeuren wanneer deze zo snel mogelijk erkend werden als volwaardige kerken.

Kortom, Allen pleitte voor het samenvoegen van de tweede en derde fase van kerkplanting: evangelisatie en bekering konden direct gevolgd worden door het instellen van zelfstandige en volwaardige kerken.

Een volgende stap was het samenvoegen van de overblijvende twee fasen: evangelisatie en kerkvorming. Dit gebeurde vooral onder invloed van de *Church Growth* beweging van Donald McGavran en Peter Wagner. Hier kwam een benadering op die kerkplanting niet slechts ziet als het *gevolg* van (geslaagde) evangelisatie, maar als een *middel* daartoe. Bekend is de slogan van Peter Wagner: kerkplanting is het meest effectieve instrument voor evangelisatie.¹⁵ In feite is hier sprake van een omkering van het klassieke paradigma.

Eenzijds heeft dit geleid tot een instrumentele, ecclesiologisch arme benadering van de kerk. Kerkvorming wordt in veel evangelicale kerkgroeiliteratuur volstrekt in dienst gesteld van snelle evangelisatie. De kerk is hier niet of nauwelijks een zelfstandige thematiek, maar wordt puur functioneel opgevat.¹⁶ Maar aan de andere kant is een benadering die kerkvorming middenin de missiologie zet ook in staat om juist het kerk-zijn als voorwaarde voor een missionaire benadering van de cultuur opnieuw onder de aandacht te brengen. In het klassieke paradigma bleef de kerk als thema onderbelicht: kerkvorming was daar min of meer een sluitsteen op het missionaire proces. Wat de kerk was, dat wisten we al; het was alleen een kwestie van het juiste moment kiezen om die kerk elders op de gepaste (dat wil zeggen: onze) manier te introduceren. In een benadering die evangelisering en kerkvorming meer ziet als een dynamisch, in elkaar grijpend proces, komt meer ruimte om ook het kerk-zijn zelf binnen het veld van missiologische vragen te brengen. Daaraan heb ik al gerefereerd toen ik het had over contextualisatie en geloofwaardigheid – en wat dit betekent voor de kerk.

In dat kader wil ik het hebben over vernieuwing en de rol van kerkplanting daarin, juist in het vanouds christelijke Westen. Dat woord, ‘vernieuwing’, gaat verder dan ‘aanpassing’ van het bestaande. Vandaag schiet het besef steeds meer wortel dat de christelijke traditie in West-Europa het niet zal redden met aanpassingen. Op een weblog van Boele Ytsma, verklaard vernieuwer, las ik dat veranderingen in de zondagochtendienst, om zo nog wat jongeren te trekken, net zoiets is als het ‘pimpen van een rollator’. Hoe mooi je zo’n ding ook maakt, als het even kan wil geen jongere ermee lopen.¹⁷ Er zijn *vernieuwingen* nodig: veranderingen die verder gaan dan aanpassingen van het bestaande.

Dat levert een paradox op: *innovatie is niet te plannen of te programmeren*.¹⁸ Als je kunt plannen hoe een vernieuwing eruit zal zien, is het namelijk geen vernieuwing meer. Innovatie ligt achter de horizon. We zijn op zoek naar *nieuwe* antwoorden, niet naar antwoorden die we nu al kunnen zien.¹⁹

Hoe kan vernieuwing dan tot stand komen? Alleen door ons niet te richten op uitkomsten, maar op het inrichten van stimulerende processen. De Nederlandse wetenschapper Bart Nooteboom stelt dat radicale vernieuwing alleen gebeurt wanneer men zich kan onttrekken aan de macht van het bestaande, de inherente neiging tot conformisme die in elke organisatie bestaat.²⁰ Dit gebeurt bijvoorbeeld wanneer creatieve mensen bij elkaar worden gebracht in een aparte afdeling binnen de organisatie, of wanneer zij een nieuwe organisatie mogen beginnen. Er moeten ‘vrijhavens’ zijn voor vernieuwingen, waarin een uitdagende omgeving wordt geboden, die mensen voor niet direct oplosbare vragen stelt. “Verandering van het bestaande vergt vaak een lange omweg van experimenten buiten de bestaande orde” (Nooteboom). Nieuwe ideeën ontstaan buiten, of aan de rand van de organisatie – niet in het uitgebalanceerde midden. Dit laatste verklaart ook waarom lange perioden van stabiliteit kunnen worden onderbroken door relatief plotselinge omwentelingen (nieuwe ideeën en praktijken ‘hopen zich op’ aan de rand en ‘breken dan door’ naar het midden). De Protestantse Reformatie van de 16^e eeuw was zo’n doorbraak die gedurende honderden jaren was voorbereid door bewegingen en groepen aan de rand van de Christenheid.

De innovatietheorie leert ons dus dat diepgaande vernieuwingen meestal buitenom gaan, dat het generaties lang duurt voordat ze doorbreken naar het midden, en dat ze doorgaans worden voorbereid en uitgetoet in kleinere gemeenschappen aan de rand van de grotere organisatie, die zich toewijden aan de oplossing van een probleem.

Een middeleeuws voorbeeld van zulke gemeenschappen waren de kloosters. Zij ontstonden uit een verlangen naar een intensivering van het christen-zijn. Hier werden spirituele disciplines ontwikkeld, die later hun weg weer vonden naar het bredere kerkelijke leven. De Nadere Reformatoren ontleenden hun disciplines van gebed en Bijbellesing rondom de maaltijden aan het monastieke laboratorium, en maakten ze vervolgens *mainstream* in een deel van de gereformeerde gezindte.²¹

Een ander voorbeeld is de Protestantse zendingsbeweging, die in de late 18^e eeuw buiten de kerk om ontstond, zich nestelde in genootschappen en vanaf het midden van de 20^e eeuw geleidelijk aan de weg weer terugvond naar de kerk. Vandaag is dat niet anders. Alan Hirsch zegt zelfs dat de geschiedenis van de zending ons leert dat “*alle grote zendingsbewegingen beginnen aan de randen van de kerk, onder de armen en de gemarginaliseerden, en zelden of nooit in het centrum*”.²²

En een hedendaags voorbeeld is de Evangelische Beweging. Die is een broedplaats geweest van liturgische vernieuwing. Als ik Marcel Barnard mag citeren: “Wie op zondagmorgen door protestants Nederland reist en her en der kerkdiensten bezoekt, merkt al snel dat *evangelical* christendom een niet te ontkennen invloed heeft, ook in gemeenten die zich door de Liturgische Beweging hebben laten inspireren”.²³

Spiritualiteit, zending, liturgie... Het is belangrijk te zien dat dit soort praktijken niet achter een bureau zijn bedacht door een geniale of rebelse theoloog, vervolgens in een boek gezet en door een welwillende kerk zijn overgenomen. Nee, zij hebben gedurende langere tijd buiten de legerplaats verbleven, zijn geregeld verketterd en verguisd, hebben ook een proces doorstaan van loutering, en zijn uiteindelijk komen bovendrijven als vitale vormen van geloof die meer mensen aanspreken dan alleen de *lunatic fringe*. Nieuwe ideeën komen niet uit de lucht vallen; zij moeten ontstaan en vorm krijgen in een stimulerende omgeving, een broedplaats. We zullen bijvoorbeeld de Evangelische Beweging nooit begrijpen als we niet zien dat dit primair een kerkplantingsbeweging was en voor een deel nog is.

Zo kijk ik vandaag graag tegen kerkplanting aan: als het inrichten van een missiologisch laboratorium. Die benadering van kerkplanting als een broedplaats van ecclesiologische vernieuwing vindt steeds meer ingang. Dit heeft deels te maken met de ietwat teleurstellende ervaringen met kerkplanting in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw. Daar beleefde een op numerieke groei gerichte, instrumentele benadering van kerkplanting zijn hoogtepunt.²⁴ In die benadering lag de nadruk vooral op het repliceren van bekende modellen van kerk-zijn en niet zozeer op het innoveren daarvan. De gedachte was dat het vergroten van het aanbod vanzelf zou leiden tot verhoging van de vraag. Dit bleek in het algemeen niet te kloppen.²⁵

Vooral in Engeland heeft deze ervaring geleid tot diepgaande bezinning op kerkplanting, die – boeiend genoeg – wordt gefaciliteerd en gestimuleerd vanuit de *Church of England*. Die bezinning is o.a. neergeslagen in het rapport van Anglicanen en Methodisten, getiteld *Mission-Shaped Church* (2004), en het daaropvolgende initiatief *Fresh Expressions of Church*.²⁶ Die bezinning heeft vervolgens ook de discussies hierover in Duitsland en Nederland sterk beïnvloed.²⁷ Het Duitse EKD-rapport *Kirche der Freiheit* draagt er bijvoorbeeld duidelijk de sporen van, met zijn pleidooi voor een grotere diversiteit van plaatselijke gemeenten in de volkskerk.²⁸ In Nederland is het vooralsnog wachten op een dergelijk gedurfd rapport van een oudere kerkgemeenschap. Links en rechts worden we gepasseerd.

Die bezinning heeft geleid tot een veel sterkere theologische basis onder kerkplanting dan in de vooral door kerkgroeimotieven geïnspireerde oudere benadering. Ik heb het al gehad over *contextualisatie* en *geloofwaardigheid* als belangrijke missiologische drijfveren voor nieuwe gemeenschapsvorming. Daarnaast zien we vandaag twee andere motieven sterk benadrukt worden. In de eerste plaats een *ecclesiologisch* motief: kerkplanting brengt zending in het hart van de kerk. Een kerk die zich toewijdt aan kerkplanting *moet* wel nadenken over zichzelf. Dit is vooral belangrijk in gebieden waar het christendom al lang is gevestigd, zoals in Europa. Juist hier is de verstrengeling van kerk en cultuur heel hecht. Door haar identiteit als zendingskerk te herontdekken in een kwetsbare minderheidssituatie, kan de kerk zich vrijmaken van haar externe conformiteit met de omringende cultuur en haar interne conformiteit met traditie en de vitaliteit van het evangelie opnieuw ervaren.²⁹ Met andere woorden, kerkplanting is een weg waarlangs de kerk zich kan reformeren.

In de tweede plaats zien we ook een *praktisch-theologisch* motief: kerkplanting kan ons bewust maken van de kracht van kleine gemeenten. Het is opmerkelijk dat het groter worden van kerken zelden of nooit theologische vragen oproept, terwijl kerkplanting vaak omstreden is. In het Westen zijn we zo gewend geraakt aan grotere gemeenten, dat we de risico's ervan nauwelijks meer zien. Kleine gemeenschappen vinden we riskant, kwetsbaar. We zien er veel gevaren in: sectarisme, manipulerend leiderschap, verstikkende relaties. Dat is inderdaad allemaal mogelijk, maar in het algemeen zullen kleine gemeenschappen op een veel natuurlijker manier het gemeenschapsleven van de nieuwtestamentische kerk kunnen weerspiegelen.

Dat is een belangrijke overweging: als een kerk groeit, is het dan niet veel verstandiger om aan te sturen op de vorming van een nieuwe gemeenschap dan op het uitdijen van de oude?³⁰ Groei is niet alles; er is zoiets als kerkelijke obesitas.

Al deze motieven onderstrepen wat mij betreft dat het er vandaag niet om gaat zoveel mogelijk gemeenten te stichten, maar om *nieuwe* manieren van kerk-zijn te ontwikkelen. We hebben in Nederland voorlopig geen behoefte aan méér kerken. Wie vandaag de zoveelste evangelische gemeente in Barneveld, Amersfoort of Apeldoorn wil beginnen, moet zich wat mij betreft serieus onderzoeken of al dat gepraat over evangelisatie enige realiteit heeft.³¹ Sommige kerkverbanden, wier naam ik met de mantel der liefde zal bedekken, hebben het nog altijd op hun website staan: “Wij planten kerken, omdat er in veel plaatsen nog kerken van onze denominatie ontbreken”. Dat is wat mij betreft een verkeerd motief, dat alle kritiek verdient die bijvoorbeeld van Rooms-Katholieke en Oecumenisch-Protestantse zijde is ingebracht tegen kerkplanting.³² Gelukkig wordt dit motief ook steeds meer kritisch bevraagd in evangelicale kerkplantingsliteratuur.³³

We hebben geen behoefte aan méér kerken, maar we hebben schreeuwend behoefte aan contextuele en geloofwaardige kerken. Voor zover dit meer een kwestie is van innovatie dan van aanpassing, denk ik dat we niet om nieuwe christelijke gemeenschapsvorming heen kunnen. Meer dan ooit hebben we broedplaatsen nodig van creativiteit, opoffering en bezieling, aan de organisatorische rand van het kerkelijk leven. Dat, en niets anders, is de rechtvaardiging voor kerkplanting in een post-christelijke samenleving.

Waar zie je zulke praktijken vandaag in Nederland? Volgens de innovatietheorie ontstaan zulke praktijken daar waar drie voorwaarden worden vervuld. In de eerste plaats moeten vragen aan de orde komen die zich met behulp van bestaande kennis niet laten oplossen. Bijvoorbeeld: hoe kan het concept ‘kerk’ betekenisvol worden voor twintigers in Amsterdam?³⁴ In de tweede plaats moet er sprake zijn van een bij elkaar komen van verschillende, soms tegenstrijdige karakters, ideeën, theologieën en culturen. Innoverende culturen zijn hybride culturen. Denk aan multiculturele gemeenschappen, interkerkelijke gemeenschappen, samenwerkingen tussen jong en oud. In de derde plaats moet er voldoende overeenstemming zijn over waarden en doelen in die cultuur. Men hoeft het niet in alles eens te zijn, liever niet zelfs, maar er moet een gedeeld verlangen zijn en een zekere overeenstemming over de stijlen die men hanteert.

Ik noem een aantal praktijken, zonder dat ik al teveel zeg over de concrete vernieuwingen die dit oplevert. Bedenk: als je vooraf vernieuwingen kunt aanwijzen, zijn het meestal geen echte vernieuwingen.

Een interessante spanning tussen niet-Westerse en Westerse verwachtingen omtrent kerk en missie, zien we ontstaan in multiculturele gemeenten, bijvoorbeeld in de vraag naar vormen van leiderschap. Nederlandse democratische tradities botsen daar geregeld op niet-Westerse, meer hiërarchische en charismatische benaderingen van leiderschap. Die praktijken staan nog in de kinderschoenen, maar dat hier sprake is van een laboratorium waaruit nieuwe benaderingen van ambt, leiderschap en structuur ontstaan, geloof ik vast.

Spannende combinaties zien we ook in kleinere gereformeerde kerkplantingen, waar allerlei theologische stromingen samensmelten. Ik ben er zelf de afgelopen jaren nauw bij betrokken geweest door mijn werk in Via Nova.³⁵ Hier ervaar je aan den lijve dat oude tegenstellingen tussen ‘orthodox’ en ‘vrijzinnig’, ‘evangelisch’ en ‘gereformeerd’ en ‘laagkerkelijk’ en ‘hoogkerkelijk’ nauwelijks nog functioneren. Er ontstaat een nieuwe, rijke mix van theologie en praktijken, die er institutioneel nog heel kerkelijk uitziet, maar in cultuur, samenleven en de wijze waarop men in de omgeving staat, veel verschilt van de meeste gangbare kerken. Ik heb daar de term ‘restaurantkerk’ voor gebruikt.³⁶

Nog weer een ander voorbeeld zien we in de diverse combinaties van evangelicale spiritualiteit en sociale dienstbaarheid, zoals je dat vindt bij bewegingen als *Urban Expression* en *New Monasticism*. In de Nederlandse christelijke traditie bestaat een diep gewortelde neiging om kerk en organisatie zoveel mogelijk te scheiden. Hier, in een volledig ontzuilde mentaliteit, vinden we tal van pogingen om ze juist weer bij elkaar te brengen in de vorm van vierende en aanbeddende gemeenschappen die zich solidariseren met oude stadswijken. Hier zie je niet alleen een boeiende overstijging van de klassieke tegenstelling tussen evangelicalen en oecumenischen, maar ook een hybridisering van kerk en maatschappelijke organisatie.³⁷

De laatste stap van de innovatie is de overdracht van wat succesvol gebleken is. Dat blijkt vaak niet eenvoudig. In Nederland is zelfs sprake van een ‘innovatieparadox’: er wordt veel moois uitgevonden, maar het wordt zelden gebruikt. Voor een deel heeft dat te maken met het probleem van ‘impliciete kennis’ (*tacit knowledge*). Opgedane kennis is vaak intuïtief, vanzelfsprekend en daardoor niet erg toegankelijk voor rationele analyse.

Dit geldt in het bijzonder bij kleine organisaties, zoals kerkplantingen, omdat daar veel gebeurt in de wandelgangen en informeel. Impliciete kennis moet eerst expliciet gemaakt worden voordat zij een vernieuwende invloed kan hebben.

Voor een deel los je dit op met goede netwerken tussen bestaande gemeenten en nieuwe gemeenten. Programma's en bureaucratie helpen hier niet erg. Goede persoonlijke relaties des te meer. Vertrouwen is nodig en een zekere afstand. Nieuwe projecten moeten niet voortdurend bevroegd worden op hun onmiddellijk opbrengst; dat dooft de creativiteit. Bedenk dat het hier gaat om een lange-termijnperspectief: het duurt vaak tientallen jaren voordat echte vernieuwingen doordringen naar het centrum.

Daarbij zijn ook 'maieutische instanties' nodig: vroedvrouwen die het kind van kennis ter wereld helpen brengen. Instanties die deze kennis benoemen, beschrijven en toegankelijk maken voor de bredere kerk. De J.H. Bavinckleerstoel biedt zich graag aan als vroedvrouw.³⁸

Tot slot spreek ik mijn dank uit aan het College van Bestuur dat deze leerstoel heeft toegelaten en zo een nieuw draadje heeft gevlochten tussen de Academie en de samenleving, het bestuur van de faculteit der Godgeleerdheid die de leerstoel een warm onderdak biedt, en het bestuur van het CERT dat zich achter het plan voor deze leerstoel heeft gesteld, fondsen heeft geworven en deze zo heeft mogelijk gemaakt. In het bijzonder dank ik al die enthousiaste missionaire pioniers met wie ik in de afgelopen jaren kennis heb gemaakt en van wie een aantal mijn vrienden is geworden. In hun omgeving zijn is zo'n inspirerende en bemoedigende ervaring dat ik dat iedereen zou gunnen.

Noten

¹ J.H. Bavinck, *Religieus besef en christelijk geloof*, Kok: Kampen 1989, 76.

² Bavinck, 9.

³ Danièle Hervieu-Léger, 'The Role of Religion in Establishing Social Cohesion', in: Krzysztof Michalski (ed.), *Religion in the New Europe*, Budapest 2006, 51-52.

⁴ Leszek Kolakowski, *Modernity on Endless Trial*, Chicago 1990, 6.

⁵ Bij mijn weten de eerste Europese theoloog die zijn eigen land een 'zendingsveld' noemde, was Gerhard Hilbert in zijn *Volkmission und Innere Mission*, Leipzig 1917 (lezing uitgesproken in 1916). Een 'landmark' op dit gebied in katholiek Europa was de publicatie van Henri Godin, Yvan Daniel, *La France: Pays de mission?*, Lyon 1943. In 1963 aanvaardde de Commission on World Mission and Evangelism (WCCC) de slogan 'mission in six continents' (vgl. R. K. Orchard, *Witness in Six Continents: Records of the Meeting of the Commission on World Mission and Evangelism of the World Council of Churches held in Mexico City, December 8th to 19th, 1963*, Edinburgh Press: London 1964). De verwerking van deze inzichten duurt tot op de dag van heden. Zie verder Stefan Paas, 'The Making of a Mission Field: Paradigms of Evangelistic Mission in Europe', *Exchange*, fc. 2012.

⁶ F.J. Verstraelen *et al.* (eds.), *Missiology: An Ecumenical Introduction*, Grand Rapids 1995, 2.

⁷ Voor de manier waarop die vragen in verschillende christelijke stromingen in Europa (Rooms-Katholiek, Oosters-Orthodox, Protestants-oecumenisch, en Protestants-evangelicaal) worden gesteld, vgl. Friedemann Walldorf, *Die Neuevangelisierung Europas: Missionstheologien im europäischen Kontext*, Brunnen TVG: Giessen 2002. Zie ook zijn latere reflectie op het meer naar elkaar toegroeien van deze verschillende stromingen, in 'Kontextuelle Missionstheologien für das postmoderne Europa', in: Klaus W. Müller (ed.), *Mission im postmodernen Europa*, Giessen 2008, 46-66.

⁸ Gustav Warneck, *Evangelische Missionslehre: Ein missionstheoretischer Versuch. Dritte Abteilung: Der Betrieb der Sendung*, Friedrich Andreas Berthes: Gotha 1896, 2^e dr. 1902, 253.

⁹ "Wie können unter den Umständen einer nahenden nach-volkskirchlichen Zeit möglichst vielen Menschen möglichst viele Gelegenheiten gegeben werden, das Wort Christi zu hören?" (Michael Herbst, 'Eine Perspektive der Gemeindeentwicklung in nach-Volkskirchlicher Zeit', in: Matthias Bartels, Martin Reppenhagen [Hrsg.], *Gemeindepflanzung: Ein Modell für die Kirche der Zukunft?*, Neukirchener Verlag: Neukirchen-Vluyn 2006, 47; cursivering in het origineel).

¹⁰ Lesslie Newbigin, *The Gospel in a Pluralist Society*, Eerdmans: Grand Rapids 1989, 227: "How is it possible that the gospel should be credible, that people should come to believe that the power which has the last word in human affairs is represented by a man hanging on a cross? I am suggesting that the only answer, the only hermeneutic of the gospel, is a congregation of men and women who believe it and live by it".

¹¹ "Our Bible is open to public examination, so is the church's life. (...) The gulf between them has created an enormous credibility gap (...) The power of evangelism today is tested by the question, What do we have to explain to the world about the way we live?" (Jim Wallis, *The Call to Conversion: Why Faith is Always Personal but Never Private*, Harper: New York 1981, 2005 (revised ed.), 21). Zo ook Graham Tomlin, *The Provocative Church*, SPCK: London 2002.

¹² "... when the (...) distance between church and world, faith and life, gospel and context is in some real measure overcome, or, speaking positively, only where the church lives unprotectedly in the midst of the world, where faith is a dialogue with life (not only an internal dialogue of the community of faith itself), where the gospel engages and is engaged by context" (Douglas John Hall, *The Cross in Our Context: Jesus and the Suffering World*, Fortress Press: Minneapolis 2003, 177).

¹³ Philip Jenkins, *God's Continent: Christianity, Islam, and Europe's Religious Crisis*, Oxford 2007, 19.

¹⁴ Roland Allen, *Missionary Methods: St Paul's or Ours?*, World Dominion Press: London 1912; Roland Allen, *The Spontaneous Expansion of the Church and the Causes that Hinder It*, World Dominion Press: London 1927.

¹⁵ C. Peter Wagner, *Church Planting for a Greater Harvest: A Comprehensive Guide*, Regal: Ventura 1990, 11: "The single most effective evangelistic methodology under heaven is planting new churches (...). It applies monoculturally and cross culturally".

¹⁶ Zie bijv. Donald A. McGavran, *Understanding Church Growth: Third Edition, Revised and Edited by C. Peter Wagner*, Eerdmans: Grand Rapids 1990, 8-9: "[The Church Growth Movement] has refused to take sides on issues such as whether baptism should be administered to infants or only to believers, whether churches should be governed by a presbyterian, episcopal, or congregational system, whether tongues proves that one has been baptized in the Holy Spirit, whether Christians should or should not drink, whether women should be ordained to the ministry, whether Christ is truly or symbolically present in holy communion, and on any number of other areas of disagreement among theologians". Interessant genoeg noemt McGavran hier precies de redenen waarom de meeste nieuwe kerken zijn geplant, inclusief die uit zijn eigen Baptistische traditie. Hoe dan ook, dit betekent in feite een afschaffing van de ecclesiologie.

¹⁷ Weblog Boele Ytsma, 13 okt. 2008. Zie <http://boeleytsma.nl/2008/10/32484-de-gepimpte-rollator-en-dubbel-beleid> (bekeken op 22-2-2011).

¹⁸ "In general, theories of invention don't predict how inventions will occur, even less so when. (...) Instead, theories of invention usually point out factors that are viewed as important in order to understand why some environments seem more dynamic than others" – Thomas Kaiserfeld, 'A Review of Theories of Invention and Innovation', *CESIS paper* no. 47 (2005), 4.

¹⁹ Daarbij komt dat een min of meer bureaucratisch georganiseerd proces van geplande vernieuwingen doorgaans vraagt om een hoge investering in vergaderen, rapporteren, en dergelijke. Die investering is beter op te brengen door grote organisaties (zoals een kerkelijk dienstenbureau of een centrale kerkenraad) dan door kleinere (zoals een jonge kerkplanting of een inloophuis). Het gevolg is dat juist de meer innovatieve christelijke organisaties niet meedoen aan zo'n proces. Dit is doorgaans de tragische achtergrond van veel kerkelijke rapporten die vragen om vernieuwing: zij zijn geproduceerd in een bureaucratisch proces en zijn daardoor vrijwel altijd voorspelbaar.

²⁰ Bart Nooteboom, 'Innovatie: theorie en beleid' (oratie bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de bedrijfswetenschap aan de Universiteit van Tilburg, 8 okt. 2004).

²¹ Zie hiervoor A. de Reuver, *Verborgene omgang: Sporen van spiritualiteit in Middeleeuwen en Nadere Reformatie*, Boekencentrum: Zoetermeer 2002.

²² “All great missionary movements begin at the fringes of the church, among the poor and marginalized, and seldom, if ever, at the center” (Alan Hirsch, *The Forgotten Ways*, BrazosPress: Grand Rapids 2006, 30). Cursivering in het origineel.

²³ Marcel Barnard, *Liturgie voorbij de Liturgische Beweging: Over ‘Praise and Worship, Thomasvieringen, kerkdiensten in migrantenkerken en ritualiteit op het internet*, Meinema: Zoetermeer 2006.

²⁴ In Engeland, Nederland en Duitsland zijn toen grootschalige programma’s voor kerkplanting opgezet, onder inspiratie van de Amerikaanse organisatie DAWN (*Discipling a Whole Nation*). Zie James H. Montgomery, *DAWN 2000, 7 Million Churches to Go: The personal story of DAWN strategy for world evangelization*, Pasadena 1989. Vgl. Jörg Knoblauch, Klaus Eickhoff, Friedrich Aschoff (Hrsg.), *Gemeinde gründen in der Volkskirche: Modelle der Höffnung*, Brendow: Moers 1992; Stefan Paas, ‘Nederland zendingsland: Naoorlogse gemeentestichting’, in: Noort, 93-94.

²⁵ Een kritische bespreking van het DAWN-initiatief in Engeland is te vinden in George Lings, Stuart Murray, *Church Planting: Past, Present and Future*, Grove Books: Cambridge 2003; Martin Robinson, *Planting Mission-Shaped Churches Today*, Monarch Books: Oxford 2006, 21-29. Gelijksortige conclusies voor Oost-Duitsland trekt Sabine Schröder, *Konfessionslose erreichen: Gemeindegründungen von freikirchlichen Initiativen seit der Wende 1989 in Ostdeutschland*, Neukirchen-Vluyn 2007.

²⁶ *Mission-Shaped Church: Church Planting and Fresh Expressions of Church in a Changing Context*, Church House Publishing: London 2004.

²⁷ Voor Nederland, zie vooral het laatste deel van Noort 2008. Voor Duitsland, zie Bartels, Reppenhagen, *Gemeindepflanzung*. Het rapport *Mission-Shaped Church* werd in het Duits vertaald door Michael Herbst.

²⁸ *Kirche der Freiheit: Perspektiven für die Evangelische Kirche im 21. Jahrhundert* (2006).

²⁹ Tim Chester, ‘Church Planting: A Theological Perspective’, in: Stephen Timmis (ed.), *Multiplying Churches: Reaching Today’s Communities Through Church Planting*, Christian Focus Publications: Geanies House 2000, 26.

³⁰ Er zijn verschillende modellen die proberen de kracht van grote en kleine gemeenten te combineren. Een voorbeeld is de zgn. ‘mission-shaped community’. Zie Mark Stibbe, Andrew Williams, *Breakout: One Church’s Amazing Story of Growth Through Mission-Shaped Communities*, Authentic: Milton Keynes 2008. Vgl. Tim Chester, Steve Timmis, *Total Church: A Radical Reshaping around Gospel and Community*, Inter-Varsity Press: Nottingham 2007.

³¹ Het onderzoek van Martijn Vellekoop, *Nieuwe kerken in een nieuwe context: Onderzoek naar gemeentestichting in Nederland en de rol van contextualisatie*, Ma-thesis VU 2008, spreekt wat dit betreft boekdelen. Hoewel 93% van de gemeentestichters missionaire motieven aanvoert, blijkt dat slechts een enkeling zich serieus verdiept in contextualisatie en dat Apeldoorn, Amersfoort en Barneveld (toch niet de minst bedeelde plaatsen op kerkelijk gebied) de grootste concentratie van kerkplantingen kennen. Er is simpelweg veel kerkplanting in Nederland die neerkomt op denominationele expansie, onder het mom van zending.

³² Een kritische bespreking van kerkplanting als missiologisch thema is te vinden bij Gerrit Jan van der Kolm, *De verbeelding van de kerk: Op zoek naar een nieuw-missionaire ecclesiologie*, Boekencentrum: Zoetermeer 2001, 98-138. Naar mijn mening stelt Van der Kolm goede vragen en analyseert hij scherp de tekortkomingen van veel missionair-ecclesiologische bijdragen. Zijn eigen project strandt m.i. echter op innerlijke tegenspraak en abstractie (zie Stefan Paas, ‘Kerken vormen: De gemeenschappelijke structuur van het Evangelie anno nu’, *Soteria* 23/1 (2006), 6-26; conceptversie is te vinden op <http://www.cgk.nl/download.php?f=e6046c61bf611bf9037458e55e87d334>).

³³ Een recent voorbeeld: Craig Ott, *Gene Wilson, Global Church Planting: Biblical Principles and Best Practices for Multiplication*, Baker Academic: Grand Rapids 2011: “We do not advocate church planting everywhere and at any cost. Competition, denominational ‘flag raising’, and sheep stealing should never characterize a church-planting effort. A church should never be planted at the cost of another”.

³⁴ Zie <http://www.protestantsamsterdam.nl/jeugd/nieuws/376-onderzoek-naar-twintigers-en-wat-zij-voor-de-kerk-kunnen-betekenen.html>.

³⁵ www.vianova-amsterdam.nl. Zie ook hst. 6 van Noort, *Als een kerk opnieuw begint*.

³⁶ Zie ‘Mission Among Individual Consumers’, in: Ryan K. Bolger, *Festschrift Eddie Gibbs*, 2012 fc.; ‘Missionaire ecclesiologie’, *Theologia Reformata* 2011 fc.

³⁷ Elders heb ik dit verder uitgewerkt. Zie ‘Hoe blijven we onszelf, terwijl we de wereld willen veranderen (en de wereld ons)?’, toespraak nov. 2009 (<http://www.emergingnetwerk.nl/download/Wereld-veranderen-EA-nov-2009-Paas.pdf>).

³⁸ Het onderzoeksplan van de J.H. Bavinck leerstoel is beschikbaar op http://www.godgeleerdheid.vu.nl/Images/Church_Planting_in_a_Secular_Context-Research_Program_tcm60-201595.pdf.